

حقوق بشر دوستانه
در منابع اسلامی و اسناد بین‌المللی

جلد دوم

حمایت از محیط زیست، اموال و اماکن
در مخاصمات مسلحانه

با اهتمام و اشراف:

سید حمید رضا دستغیب

مرکز مطالعات تطبیقی اسلام و حقوق بشر دوستانه بین‌المللی

دکتر عبدالرضا لطفی - محمدرضا فقهی - نادر اخگر - باب

نشر میزان

سرشناسه	لطفی، عبدالرضا، ۱۳۴۷ -
عنوان و نام‌پدیدآور	حقوق بشر در دوستانه در منابع اسلامی و اسناد بین‌المللی / جلد دوم / حمایت از محیط زیست، اموال و اماکن در مخاصمات مسلحانه / عبدالرضا لطفی، محمدرضا فقهی، نادر اخگری بناب: (برای) مرکز مطالعات تطبیقی اسلام و حقوق بشر دوستانه بین‌المللی.
مشخصات نشر	تهران: نشر میزان، ۱۳۹۵
مشخصات ظاهری	۳: مجلد. جلد دوم ۴۴۸ ص.
شابک	ج ۱. ۹78-964-511-735-9 ج ۲. 978-964-511-736-6
	ج ۳. 978-964-511-797-7
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا	
مندرجات	ج ۱. اشخاص مورد حمایت در مخاصمات مسلحانه.
	ج ۲. حمایت از محیط زیست، اموال و اماکن در مخاصمات مسلحانه. ج ۳. تسلیحات کشتار جمعی از دیدگاه اسلام و حقوق بین‌الملل بشر دوستانه
موضوع	حقوق بشر -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
موضوع	حقوق بین‌الملل بشر دوستانه
موضوع	حقوق بین‌الملل اسلامی
موضوع	جنگ (حقوق بین‌الملل)
شناسه افزوده	به اهتمام و اشراف: دستغیب، سید محمدرضا
شناسه افزوده	اخگری بناب، نادر
شناسه افزوده	فقی، محمدرضا، ۱۳۵۲
شناسه افزوده	مرکز مطالعات تطبیقی اسلام و حقوق بشر دوستانه بین‌المللی
شناسه افزوده	محقق: داماد، سید مصطفی، ۱۳۲۴ - مقدمه نویسنده
رده‌بندی کنگره	BP۲۰۰/۰۶۱۶
رده‌بندی دیویی	۱۷/۳۸۳۴
شماره کتابشناسی ملی	۱۱۹۷

هرگونه تکثیر (اعم از چاپ، کپی، فایل الکترونیکی و...) از این اثر بدون اخذ مجوز از ناشر خلاف قانون بوده و پیگرد قانونی دارد.
لطفاً در صورت مشاهده موارد را به شماره تلفن ناشر اطلاع دهید.

۹۳۷

نشر میزان

حقوق بشر دوستانه در منابع اسلامی و اسناد بین‌المللی

جلد دوم

حمایت از محیط زیست، اموال و اماکن در مخاصمات مسلحانه

دکتر عبدالرضا لطفی، محمدرضا فقهی، نادر اخگری بناب

ویرایش علمی: دکتر غلام‌علی قاسمی

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۵

قیمت: ۳۶۰۰۰ تومان

شماره: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۱۱-۷۳۶-۶

9 789645 117366

دفتر مرکزی: خ شهید بهشتی، بعد از چهارراه سهروردی، خ کاوسی‌فر، کوچه نکبسا، پلاک ۳۲، تلفن ۸۸۵۴۹۱۳۱

فروشگاه مرکزی: خ انقلاب، روبروی درب اصلی دانشگاه تهران، ابتدای خ فخررازی، پلاک ۸۳، تلفن ۶۶۴۶۷۷۷۰

واحد پخش و فروش: خیابان سمیه، بین مفتاح و فرصت، پلاک ۱۰۴، تلفن ۸۸۳۴۹۵۲۹-۳۱

پست الکترونیکی: mizannasher@yahoo.com وب سایت: www.mizan-law.ir

فهرست مطالب

۱۳.....	دیاچه استاد دکتر سید مصطفی محقق داماد
۱۹.....	پیشگفتار
۲۵.....	مقدمه
۲۸.....	مقدمه
۳۷.....	بخش - اول: اهمیت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه
۳۸.....	فصل اول: درآمدی بر محیط زیست در اسلام و حقوق بین الملل
۳۸.....	مبحث اول: مفهوم شناسی محیط زیست
۳۸.....	الف: تعریف محیط زیست
۴۰.....	ب: تعریف «آلودگی محیط زیست»
۴۱.....	مبحث دوم: اهمیت و جایگاه محیط زیست در اسلام و حقوق بین الملل
۴۷.....	مبحث سوم: عناصر محیط زیست
۴۸.....	گفتار اول: آب
۵۲.....	گفتار دوم: خاک
۵۴.....	گفتار سوم: هوا
۵۹.....	فصل دوم: حمایت از حیوانات در مخاصمات مسلحانه
۵۹.....	مبحث اول: جایگاه حیوانات در اسلام
۶۰.....	گفتار اول: جایگاه حیوانات از منظر قرآن کریم

بند اول: شعور و حشر حیوانات.....	۶۰
بند دوم: منافع حیوانات.....	۶۲
گفتار دوم: جایگاه حیوانات در متون روایی.....	۶۲
بند دوم: ممنوعیت تعذیب حیوانات.....	۶۴
بند سوم: ممنوعیت کشتن بی جهت حیوانات.....	۶۶
گفتار سوم: جایگاه حیوانات در فقه.....	۶۶
بند اول: حق حیات.....	۶۷
گفتار سوم: لزوم تأمین نفقه.....	۶۸
بند سوم: ممنوعیت تعذیب حیوان.....	۷۰
مبحث دوم: مستندات قرآنی و تفسیری.....	۷۱
گفتار اول: مستندات تفسیری امامیه.....	۷۱
گفتار دوم: مستندات تفسیری اهل سنت.....	۷۳
مبحث سوم: مستندات روایی.....	۷۴
گفتار اول: مستندات روایی امامیه.....	۷۴
گفتار دوم: مستندات روایی اهل سنت.....	۷۵
مبحث چهارم: مستندات فقهی.....	۷۶
تحقیق و بررسی.....	۷۶
گفتار اول: حیوانات در وضعیت غیر جنگی.....	۷۷
گفتار دوم: وضعیت حیوانات در صحنه جنگ.....	۸۱
بند اول: دیدگاه‌های فقهی امامیه.....	۸۵
بند دوم: دیدگاه‌های فقهی اهل سنت.....	۹۲
الف. دیدگاه فقهای حنفی.....	۹۲
ب. دیدگاه فقهای شافعی.....	۹۵
ج. دیدگاه فقهای حنبلی.....	۹۹
د. دیدگاه فقهای مالکی.....	۱۰۳
هـ. دیدگاه فقهای ظاهری.....	۱۰۶

فصل سوم: حمایت از مزارع و درختان در مخاصمات مسلحانه.....	۱۰۸
مبحث اول: درآمدی بر حمایت از مزارع و درختان در اسلام.....	۱۰۸
مبحث دوم: مستندات حمایت از مزارع و درختان در مخاصمات مسلحانه.....	۱۱۳
گفتار اول: مستندات قرآنی و تفسیری.....	۱۱۳
بند اول: دیدگاه‌های تفسیری امامیه.....	۱۱۴
بند دوم: مستندات تفسیری اهل سنت.....	۱۱۹
گفتار دوم: مستندات روایی.....	۱۲۳
بند اول: مستندات روایی امامیه.....	۱۲۳
بند دوم: مستندات روایی اهل سنت.....	۱۲۵
گفتار سوم: مستندات فقهی.....	۱۲۷
بند اول: دیدگاه‌های فقهی امامیه.....	۱۲۷
تحقیق و بررسی.....	۱۲۷
بند دوم: دیدگاه‌های فقهی اهل سنت.....	۱۳۵
تحقیق و بررسی.....	۱۳۵
الف. دیدگاه فقهای حنفی.....	۱۳۸
ب. دیدگاه فقهای شافعی.....	۱۴۰
ج. دیدگاه فقهای حنبلی.....	۱۴۲
د. دیدگاه فقهای مالکی.....	۱۴۴
هـ. دیدگاه‌های فقهی مستقل.....	۱۴۶
فصل چهارم: حمایت از محیط زیست در اسناد حقوق بین‌الملل.....	۱۴۸
مبحث اول: درآمدی بر حمایت از محیط زیست.....	۱۴۸
گفتار اول: حمایت از محیط زیست در اسناد حقوق بشردوستانه.....	۱۵۰
بند اول: محیط زیست در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی.....	۱۵۰
الف. اصول کلی.....	۱۵۰
ب. حمایت‌های غیر مستقیم از محیط زیست.....	۱۵۱
ج. حمایت‌های خاص از محیط زیست.....	۱۵۲

بند دوم: حمایت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه داخلی.....	۱۵۴
گفتار دوم: حمایت از محیط زیست در سایر اسناد بین‌المللی.....	۱۵۶
مبحث دوم: مستندات بین‌المللی.....	۱۵۷
گفتار اول: حمایت‌های خاص.....	۱۵۷
الف. پروتکل الحاقی اول.....	۱۵۷
ب. اعلامیه استکهلم.....	۱۵۸
ج. اعلامیه ریو.....	۱۵۸
د. اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی (رم).....	۱۵۸
گفتار دوم: حمایت‌های عام.....	۱۵۹
پروتکل الحاقی اول.....	۱۵۹
بخش دوم - وضعیت اموال در مخاصمات مسلحانه.....	۱۶۱
درآمد.....	۱۶۲
فصل اول: اموال در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی.....	۱۶۸
تحقیق و بررسی.....	۱۶۸
مبحث اول: راهکارهای حمایتی اسلام از اموال در مخاصمات بین‌المللی.....	۱۶۹
گفتار اول: احکام حمایتی یک‌جانبه از اموال.....	۱۷۰
بند اول: مستندات قرآنی و تفسیری.....	۱۷۰
تحقیق و بررسی.....	۱۷۰
الف. دیدگاه‌های تفسیری امامیه.....	۱۷۸
ب. دیدگاه‌های تفسیری اهل سنت.....	۱۸۴
بند دوم: مستندات روایی.....	۱۹۰
تحقیق و بررسی.....	۱۹۰
الف. ممنوعیت اتلاف اموال در جریان مخاصمات مسلحانه.....	۱۹۰
ب. ممنوعیت اسراف و افساد.....	۱۹۳
ج. ممنوعیت خیانت در امانت.....	۱۹۴

بند سوم: مستندات فقهی.....	۱۹۶
تحقیق و بررسی.....	۱۹۶
الف. دیدگاه‌های فقهی امامیه.....	۱۹۸
ب. دیدگاه‌های فقهی اهل سنت.....	۲۰۴
گفتار دوم: احکام حمایتی مبتنی بر رفتار متقابل.....	۲۱۲
تحقیق و بررسی.....	۲۱۲
بند اول: اموال مستأمنین.....	۲۱۵
بند دوم: اموال اهل ذمه.....	۲۲۱
بند سوم: اموال مه‌اندین.....	۲۲۷
بند چهارم: اموال اشخاص بی طرف (معتزلین).....	۲۳۳
بند پنجم: اموال اسلام آورندگان.....	۲۳۹
مبحث دوم: حمایت از اموال در اسناد بین‌المللی.....	۲۴۹
تحقیق و بررسی.....	۲۴۹
مبحث سوم: مستندات بین‌المللی - حمایت از اموال.....	۲۵۲
الف) کنوانسیون چهارم ژنو مربوط به حمایت از افراد غیر نظامی در زمان جنگ.....	۲۵۲
ب) پروتکل اول الحاقی ۱۹۷۷.....	۲۵۳
فصل دوم: اموال در مخاصمات غیر بین‌المللی.....	۲۵۸
مبحث اول: در آمدی بر حمایت از اموال در مخاصمات غیر بین‌المللی.....	۲۵۸
گفتار اول: مروری بر ماهیت جنگ‌های داخلی در اسلام و حقوق بین‌الملل.....	۲۵۸
بند اول: جنگ‌های داخلی در اسلام.....	۲۶۰
الف. داشتن قدرت (منعة).....	۲۶۱
ب. خروج از قلمرو نفوذ امام عادل.....	۲۶۲
بند دوم: جنگ‌های داخلی در حقوق بین‌الملل.....	۲۶۲
گفتار دوم: قلمرو حمایت از اموال در مخاصمات مسلحانه داخلی.....	۲۶۵
بند اول: وضعیت اموال در مقررات اسلامی.....	۲۶۵

۲۶۹.....	بند دوم: وضعیت اموال در حقوق بین‌الملل
۲۷۱.....	مبحث دوم: مستندات حمایت از اموال در مخاصمات داخلی
۲۷۱.....	گفتار اول: مستندات روایی
۲۷۱.....	بند اول: مستندات روایی امامیه
۲۷۹.....	بند دوم: مستندات روایی اهل سنت
۲۸۹.....	گفتار دوم: مستندات فقهی
۲۸۹.....	تحقیق و بررسی
۲۹۰.....	اموال خارج از منطقه جنگی
۳۰۰.....	بند اول: دیدگاه‌های فقهی امامیه
۳۲۶.....	بند دوم: دیدگاه‌های فقهی اهل سنت
۳۲۶.....	الف. دیدگاه فقه‌ای حنفی
۳۲۹.....	ب. دیدگاه فقهی شافعی
۳۳۱.....	ج. دیدگاه فقهی مالکی
۳۳۴.....	د. دیدگاه‌های فقهی مستحل
۳۳۵.....	بخش سوم - حمایت از اماکن در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی
۳۳۶.....	فصل اول: درآمدی بر حمایت از اماکن در مخاصمات مسلحانه
۳۳۶.....	مبحث اول: اماکن عبادی
۳۴۱.....	مبحث دوم: اماکن درمانی و فرهنگی
۳۴۷.....	فصل دوم: مستندات حمایت از اماکن در مخاصمات مسلحانه
۳۴۷.....	مبحث اول: مستندات قرآنی و تفسیری
۳۴۷.....	گفتار اول: مستندات تفسیری امامیه
۳۵۲.....	تحقیق و بررسی
۳۶۰.....	تحقیق و بررسی
۳۶۵.....	گفتار دوم: مستندات تفسیری اهل سنت
۳۷۴.....	مبحث دوم: مستندات روایی اهل سنت

۳۷۴	تحقیق و بررسی
۳۸۰	مبحث سوم: مستندات فقهی
۳۸۰	تحقیق و بررسی
۳۸۵	گفتار اول: دیدگاه‌های فقهی امامیه
۳۹۹	گفتار دوم: دیدگاه‌های فقهی اهل سنت
۳۹۹	بند اول: دیدگاه فقهای حنفی
۴۰۱	بند دوم: دیدگاه فقهای شافعی
۴۰۲	بند سوم: دیدگاه فقهای حنبلی
۴۰۵	بند چهارم: دیدگاه فقهای مالکی
۴۰۶	فصل سوم: حمایت از اماکن در اسناد بین‌المللی حقوق بشر دوستانه
۴۰۶	تحقیق و بررسی
۴۰۷	اصول کلی حمایت از اماکن غیرنظامی
۴۰۸	مبحث اول: اماکن بیمارستانی درمانی
۴۱۱	مبحث دوم: اماکن عبادی و فرهنگی
۴۱۳	مبحث سوم: مستندات بین‌المللی حمایت از اماکن در مخاصمات مسلحانه
۴۲۱	فهرست منابع و مآخذ

دیباچه استاد دکتر سید مصطفی محقق داماد

شرایط زندگی انسان‌ها در قرون چهارم و پنجم میلادی از تاریک‌ترین و غم‌انگیزترین شرایط تاریخ بشر، بخصوص در زمینه منازعات مسلحانه بوده است. ویران‌گری و وحشی‌گری و مثله کردن جزء کارهای عادی به شمار می‌رفته است. هیچ تفاوتی میان زندگان و غیر نظامیان گذاشته نمی‌شد و هیچ حمایتی از زنان، کودکان، پیران و یتیمان وجود نداشت. هیچ محدودیتی جهت نابودی و ویرانی اهداف و اشیاء از هیچ نوعی وجود نداشت نه قانونی بود و نه اگر هم بود رعایت می‌شد. جهان به ورطه نوعی انطواء و فساد معنوی هولناکی فرو رفته بود. در چنین روزگاری اسلام ظهور کرد و رسالت آن در گسترش تمدن آن بود که وضع دردناک جوامع آن روز را بهبود بخشد و این خلاء اخلاقی و حقوقی را که مردم جوامع مذکور در آن بسر می‌بردند، پر کند.

اسلام جنگ را که امری مقبول و گریه‌ناک در زندگی بشر آن روز محسوب شده بود، امری منفور، پدیده‌ای تلخ معرفی و اصل در زندگی دنیوی بشر را بر صلح و آشتی و هم‌زیستی مسالمت‌آمیز قرار داد، جنگ را امری کاملاً استثنائی و صرفاً به اندازه ضرورت و محدود مجاز دانست و برای همان امر ثانوی استثنائی و ضروری قواعد و مقرراتی وضع نمود. ضرورت و نیاز با مفاهیمی چون اسارت، غارت، عدالت و فتوت تعدیل و تقیید گردید و برای نخستین بار تابع و مقید به محدودیت‌های گسترده‌ای شد. به گواهی ارباب معرفت از پژوهشگران تاریخی مغرب زمین، شیوه بشر دوستانه اسلام تاثیر زیادی بر امور مربوط به منازعات مسلحانه گذارده و نقش تعیین کننده‌ای در شکل‌گیری و صورت‌بندی حقوق مدرن مربوط به جنگ ایفاء کرده است. رسالت اسلام در گسترش تمدن به انجام رسیده و گزاف نیست گفته شود که تاثیر اسلام باعث ظهور و تولد تمدنی کاملاً جدید در جهان گردیده است.

اصول عمومی مندرج در مفهوم اسلامی بشردوستانه در مورد حمایت از افراد و اهداف غیر نظامی، و محیط زیست طبیعی مستند به قرآن، سنت و اجتهاد است، و در

هر زمان و مکان لازم الاتباع بوده و همواره صرف نظر از ماهیت مخاصمه مسلحانه در حال وقوع، قابل اعمال است. اصول مذکور در زمانی به وجود آمدند و به طور دقیق و مشخص بیان گردیدند که قاعده و اصل حاکم و رایج و به رسمیت شناخته شده این بود که "ضرورت هیچ قانونی نمی‌شناسد".

حقوق بشردوستانه اسلامی بر اصولی اساسی و زیر بنایی استوار است که اغلب در قرآن و سنت به آنها تاکید شده و فقهای کرام از آن اصول تفریع فروع نموده و فتوا صادر کرده‌اند. برخی از آن اصول به شرح زیر است:

۱- اصل کرامت بشری به موجب آیه شریفه: **وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْوُجُوهِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا**^۱.

۲- اصل رفتار با دینه، حتی در قبال رفتار ظالمانه به موجب آیه شریفه: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَتَانُ قَوْمٍ عَلَيَّ إِلَّا تَعْدِلُوا أَعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلْغَيْرِ وَأَتْقُوا لِلَّهِ إِنَّ اللَّهَ هَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ**^۲.

۳- اصل تقوی و احسان به موجب آیه شریفه: **وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ**^۳.

۴- اصل رحم به موجب آیه شریفه: **وَأَصْوُوا بِالرَّحْمَةِ**^۴.

۵- اصل منع تجاوز به غیر نظامیان به موجب آیه شریفه: **وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُوكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُتَعَدِينَ**^۵.

۶- اصل حرمت جان بشر و برابری جان افراد با حیوانات عمومی به موجب آیه شریفه: **مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا**^۶.

۷- اصل منع فساد در ارض و هلاک نسل و منابع زیست محلی به موجب آیه شریفه: **وَإِذَا تَوَلَّى سَعْيٌ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّاسَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ**^۷.

۱. الاسراء/۷۰.

۲. المائدة/۸.

۳. البقرة/۱۹۵.

۴. البلد/۱۷.

۵. البقرة/۱۹۰.

۶. المائدة/۳۲.

۷. البقرة/۲۰۵.

۸ - اصل امان به موجب آیه شریفه: **وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ**^۱.

۹ - اصل استئسار به موجب آیه شریفه: **فَإِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا اُخْتُخِمْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَتَاقَ فَإِمَّا مَثًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا**^۲.

۱۰ - اصل منع اسراف به موجب آیه شریفه: **وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ**^۳.

به نظر ما با پذیرش اصول فوق و بسیاری اصول دیگر مندرج در متون مقدس اسلامی می‌توان همسوئی با قواعد و موازین بین‌المللی معاصر از جمله مقررات ۱۹۰۷ لاهه، کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو و نیز پروتکل‌های الحاقی را مورد پذیرش قرار داد. برای نمونه اصل رفتار عادلانه و نیز اصل منع تجاوز به غیرنظامیان با اصل معروف "مارتنس" که در مقررات ۱۹۰۷ لاهه و نیز در ماده ۳۵ پروتکل الحاقی آمده، نه تنها قابل مقایسه است بلکه می‌توان گفت شدیدتر و سختگیرانه‌تر است. به موجب اصل منع تجاوز و اعتداء از نظام اسلام، جز با کسی که رزمنده (مقاتل) محسوب است جنگیدن مجاز نیست. و نیز به موجب اصل امان در بسیاری موارد بایستی به دشمن امان داد. و به موجب اصل استئسار پس از شکست دشمن مسلمانان دیگر به کشتن کسی مجاز نیستند و این حق لشکر مغلوب است که به حالت اسارت درآیند و از حقوق اسارت بهره مند گردند.

البته باید توجه داشت که بسیاری از فروع استخراج شده در مقررات بین‌المللی معاصر ممکن است در متون فقهی نیامده و مطرح نشده باشد ولی با به کارگیری روش اجتهاد از اصول کلی به آسانی می‌توان استنباط و استخراج کرد. مثلاً حکم سرنشینان هواپیمائی که در وضعیت اضطراری است، موضوع ماده ۴۲ پروتکل را می‌توان از اصل منع تجاوز و اعتداء و نیز اصل استئسار استنباط نمود. به موجب اصول اسلامی منع تجاوز به غیر نظامیان و استئسار هیچ‌یک از افراد دشمن پس از تسلیم یا اسارت نباید آزار و شکنجه و یا کشته شوند. فقها بر این امر فتوا داده و تاریخ نیز گواهی می‌دهد.^۴ زیرا مفاد اصول مزبور آن است که هدف از مخاصمه مسلحانه در اسلام دفع دشمن و در هم شکستن

۱. التوبه/۶.

۲. محمد/۴.

۳. الانعام/۱۴۱.

۴. سرخسی، المبسوط، ج ۱۰، ص ۶۹؛ طبری، تاریخ، ج ۱، ص ۱۳۳۷-۳۸؛ بخاری، ج ۲، ص ۱۴؛ ابن‌سعد، طبقات، ج ۱، ص ۱۱۱.

نیروی مقاومت اوست و لذا تا آنجا که فرد دشمن وسیله مقاومت محسوب می‌گردد جنگیدن با او مجاز است و در غیر این صورت از مصادیق "اعتداء" و "ظلم" به شمار می‌رود. حکم منع قتل عام، که در ماده ۴۵ پروتکل آمده، را نیز می‌توان از همین اصل و یا اصل منع هلاک نسل استنتاج نمود.

از نظر حقوق اسلامی تفکیک میان اهداف نظامی و غیر نظامی از تکالیف امره است و استثنائی ندارد. نابود ساختن منابع زیست محیطی در قرآن مجید به هلاک حرث تعبیر شده و به طور کلی امری مبعوض خداوند است. قرآن مجید زمانی نسبت به این گونه اعمال اظهار بغض کرد که جامعه بشری در جنگ‌ها و مبارزات مسلحانه معتاد به این گونه اعمال بود و شاید نشانه شجاعت محسوب می‌داشت.

جای شگفتی است که بشر از یک سو نسبت به کردارهای زشت و پلید خود در گذشته‌های دور از خصوص به آتش کشیدن و ویران ساختن مزارع و کشتزارهای دشمن مغلوب خود اظهار شرمندگی می‌کند و آن ایام را دوران کودکی، نابالغی و حتی توحش خود می‌خواند، را از سری دیگر در دوران معاصر درست به موازات پیشرفت و شتاب علم، تکنولوژی و انفجار اطلاعات در کشاکش جنگ و درگیری‌های مسلحانه چنان به جان خانمان طبیعی و ذخایر زیستی خویش می‌افتد و دمار از روزگار آن در می‌آورد که روی پیشینیان به اصطلاح وحشی خود را سپید می‌سازد. راه دوری نرویم، در همین سال‌های اخیر در جنگ‌های اسفباری که به سمت دیکتاتور بغداد در محیط خلیج فارس شعله ور شد چنان فجایع وحشتناک زیست محیطی به بار آمد که امکان وقوع آن در گذشته به هیچ وجه وجود نداشته است. پرنسور هابس، استاد علوم فضایی دانشگاه سیاتل واشینگتن که در ماه می ۱۹۹۱، به همراه یک تیم از متخصصین مربوط حدود سه ماه پس از عقب نشینی نیروهای عراقی از کویت با به آتش کشیدن بیش از ۶۰۰ چاه نفت منطقه، بر آسمان کویت پرواز کرده است می‌نویسد: "هنوز حدود ۵۰۰ حلقه چاه نفت در آتش می‌سوزد، و دود سیاه و خفه کننده هزاران پا متصاعد بود، به طوری که سرنشینان هواپیما که می‌خواستند از منطقه باز دید کنند ناچار شدند از ماسک‌های تنفسی استفاده کنند. دود غلیظ همچون ابر سیاه تا بحرین، ۲۵۰ مایلی، جلوی تابش خورشید را گرفته بود، و کاملاً هوا را تاریک، به طوری که موجب حدود ۷ درجه افت حرارت شده بود. عراقیان دریچه نفتکش‌های کوییتی را باز کرده

بودند که حسب گزارشات واصله حدود ۶ میلیون بشکه نفت به دریا ریخته شده، این رقم بالا ترین حد نشت نفتی در جهان است. این صحنه عیناً جهنم دانه را برای من به تصویر کشیده است.!!؛ (اشاره به کمدی الهی دانه) به نظر من هرچند جنگ در سریعترین زمان پایان یابد، آثار تخریبی زیست محیطی آن برای مدت‌های بسیار طولانی به جای خواهد ماند.

هابس در جای دیگری از مقاله خود که در "جورنال ساینس" ۱۹۹۲ به چاپ رسیده، آورده است "دودی که از نفت‌های سوخته روزانه متصاعد می‌شد را می‌توان با دود ناشی از ۳ میلیون دیزل تانکر سنگین‌کش را که با سرعت ۳۰ مایل در ساعت حرکت کنند، برابری داد." وی در جای دیگری از مقاله خود می‌نویسد: "عراقی‌ها علاوه بر آتش زدن چاه‌های نفت، سیستم فاضل آب کارخانه‌های کویت را تخریب کرده‌اند و موجب شده روزانه ۵ هزار یارد مکعب فضولات مایع کارخانجات به ساحل کویت ریخته شود."^۱

کتاب پیش روی شما پژوهشی است که توسط تنی چند از دوستان مفضل و محققان برجسته حوزه منوره علمی قم فراهم شده است. این اثر با توجه به منابع معتبری که مورد مراجعه قرار گرفته می‌تواند انسان دهنده افکار فقه‌های اسلامی در زمینه حقوق بشردوستانه اسلامی باشد. این بخش از حقوق اسلامی از درخشانترین بخشهای ادبیات اسلامی است و در دوران معاصر که دشمنان اسلام نهایت سعی خود را معمول داشته‌اند که چهره اسلام را خشن و کریه معرفی کنند، از جایگاه بسیار مهمی برخوردار است. از خداوند متعال برای صاحبان پژوهش و تحقیق عزت مستدام و توفیق مدام مسئلت دارم.

سید مصطفی محقق داماد-۱۳۸۹/۱/۱۵

۱. روزنامه The State, Columbia, 10 March 2003؛ برای اطلاع بیشتر مراجعه کنید به مقاله اینجانب ایراد شده در کنفرانس محیط زیست تحت عنوان: "حمایت از منابع زیست محیطی در زمان جنگ مسلحانه" مطبوع در مجله آموزش مهندسی فرهنگستان علوم ایران.

پیشگفتار

حقوق بشردوستانه بخشی از حقوق مخاصمات مسلحانه است که ضمن نظارت بر رفتار نیروهای متخاصم، اختیار طرفین درگیر را در استفاده از شیوه‌ها و ابزارهای جنگی محدود ساخته و از افراد انسانی که به صورت مستقیم یا غیر مستقیم از مخاصمات مسلحانه بین‌المللی یا غیر بین‌المللی متأثر شده و یا ممکن است متأثر شوند، حمایت می‌کند. همان‌که براساس مقررات لاهه «حقوق بشردوستانه به معنای قوانین بین‌المللی است که حقوق طرفین درگیر را در استفاده از روش‌ها یا وسایل جنگی به انتخاب خود محدود می‌کند» یا از کشورهای غیر درگیر یا اشخاص یا اهدافی که به گونه‌ای تحت تأثیر درگیر قرار می‌گیرند، محافظت می‌کند.^۱

تصویب و ساماندهی مقررات مربوط به حقوق بشردوستانه با وجود این که از لحاظ مفهوم شناختی و ماهیت حقوق بین‌الملل ممکن است به ظاهر ابهام خاصی نداشته باشد، اما در صحنه عمل و نحوه اجرای مقررات، میان تابعان حقوق بین‌الملل اختلاف رویه وجود داشته و از جمله چالش‌های تربی مسائل بین‌المللی در جهان معاصر بوده و افکار عمومی جهانیان را به خود معطوف داشته است، به طوری که توجه به مقررات بشردوستانه در جهان امروز به دلیل تولید فزاینده و گسترش تسلیحات و هم‌چنین بالا رفتن میزان حساسیت جهانی نسبت به نقض اساس بشردوستانه اعم از رفتار غیرانسانی با اشخاص مورد حمایت، تخریب محیط زیست انسانی و نابودی اموال و اماکن مربوط به غیر نظامیان در مخاصمات مسلحانه، بیشتر شده و از این رهگذر، حقوق بشردوستانه را در فرایند تکاملی خود، از کرانه به کانون مسائل چالشی بین‌المللی کشانده و موجبات اهتمام بیش از پیش نهادهای بین‌المللی و بیداری ملت‌ها را فراهم ساخته است، به طوری که حساسیت‌های مزبور موجب شده است که قدرت‌های بزرگ جهانی نیز برای اقدامات خلاف حقوق بشردوستانه خود، به دنبال توجیه حقوقی و سیاسی، تحت عنوان «اقتضای ضرورت نظامی» و مانند آن باشند.

این دغدغه و دلسوزی نسبت به رعایت حقوق بشردوستانه در میان ملت‌های جهان معاصر هرچند قابل تقدیر است، اما نباید این گونه پنداشت که حقوق بشردوستانه معاصر صرفاً از ابتکارات و رهیافت‌های نوین تمدن مدرنیته دنیای غرب و حاصل اندیشه انسان‌دوستی جهان غیر اسلام می‌باشد! چرا که دغدغه و دلسوزی اسلام و مسلمانان در رفتار انسانی با اشخاص و عناصر مورد حمایت در مخاصمات مسلحانه در بیش از چهارده قرن پیش و مصادف با قرن ششم میلادی در قالب مقررات جهادی اسلام، به منصفه ظهور رسیده است. در همان عصری که جان و مال و عواطف و امنیت انسان‌های گناه‌منکوب و به تاراج می‌رفت، خورشید عالم آرای اسلام بر تارک جهان درخشید و احکام نورانی آن به دست خاتم پیامبران الهی (صلی الله علیه و آله) برای صیانت از کرامت و ارز، نای انسانی به کاروانیان تاریخ بشریت ابلاغ گردید: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي آفَاقِهِ وَالْبَحْرَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا»؛^۱ در همان روزگار به که پیامبر اکرم و امیر المومنین علیهما السلام خود اولین قدم را در عمل به فرمان الهی خویش برداشته و بر لشکریان خود نیز گوش زد فرمودند: «... پس از جنگ مجروحان را نکشید، پس از شکست دشمن، فراریان را تعقیب نکنید، لباسی را ندرید، کشته‌ها را مرنده نکنید، به اموال دشمن که برخورد کردید، پرده‌داری نکنید، وارد خانه‌ای نشوید، اموال آن‌ها را نگیرید و به زنی آزار نرسانید، اگرچه شما را دشنام دهند و به امیران و صالحان شما سر لعن کنند...»^۲

این فرامین مبارک از همان روزی که در مجموعه جهان اسلام صادر گردید نه کهنه شده، نه تعدیل یافته و نه نیازمند بازخوانی دوباره شده است، پس که درد و رنج و مصیبت بشر امروزی نیز همان درد و رنج بشر دیروز است که البته بحسن آن، اهتمام و انقیاد انبای بشر به این فرمان الهی است که فرمود: «وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ»؛^۳ در پرتو درخشش همان فرامین الهی و ساری جاری بودن سیره و سنت معصومین علیهم السلام در ابعاد رفتاری مسلمانان، قواعد حقوق بشردوستانه در اسلام، چه در تئوری و چه در صحنه عمل، مورد توجه

۱. اسراء / ۷۰. ترجمه: «ما بنی آدم را گرامی داشتیم و آنها را در خشکی و دریا سوار کردیم و از انواع روزی‌های پاکیزه به آنها روزی دادیم و بر بسیاری از آفریده‌های خود برتری‌شان بخشیدیم.»

۲. ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۶، ص ۲۲۸.

۳. بقره / ۱۹۰. ترجمه: «در راه خداوند با کسانی که با شما می‌جنگند، بجنگید و تعدی ننمایید همانا خداوند تجاوزکاران را دوست نمی‌دارد.»

قرار گرفته، و از چنان بالندگی و پویایی برخوردارند که فقهاء عظام با بهره‌گیری از ساز و کارهای اجتهادی می‌توانند مصادیق و موضوعات نو ظهور را با آن اصول کلی تطبیق داده و زمینه توسعه آن قواعد را متناسب با نیازهای نو پیدا، فراهم سازند. این یک امتیاز منحصر به فردی است که اختصاصی جهان اسلام و امت پیامبر خاتم علیه و آله السلام می‌باشد که ضمن پافشاری بر اصول بنیادین اسلام، امکان پویایی و تحول را با به پا و حتی پیشتازتر از نظام‌های حقوقی دیگر فراهم می‌سازد، به طوری که مسائل مربوط به حقوق بشردوستانه و مخاصمات مسلحانه بخش کوچکی از رهاورد فقه پویا در طول قرون متمادی محسوب می‌گردد.

علاوه بر این که احکام اسلامی صادره در خصوص حقوق بشردوستانه متعلق به آغازین روزهای شروع تمدن اسلامی می‌باشد، ولی همچنان از پویاترین و کارآمدترین قواعد بشردوستانه محسوب می‌شود. و این خود نشانگر بالندگی و جهان شمولی حقوق بشردوستانه اسلام است.

هدف تحقیق

هدف تحقیق حاضر، ارائه پاسخی مستند و مسدول از طریق مراجعه به مستندات و منابع مختلف اسلامی به سؤالات زیر و یا به عبارت دیگر، رفع ابهام از مسائل و موضوعات ذیل الذکر می‌باشد:

- ۱- حقوق بشردوستانه، که در عرف و معاهدات بین‌المللی معاصر دارای اهمیت خاص و موقعیت ممتاز می‌باشد، به طوری که تقریباً تمام کشورهای جهان (بیش از ۱۹۰ کشور) خود را متعهد به آن قواعد می‌دانند، در مناسبات اسلامی و میان فقهاء، مفسرین و حقوق‌دانان اسلامی از چه جایگاهی برخوردار است؟
- ۲- در صورتی که در منابع اسلامی و متون دینی توجهی به حقوق بشردوستانه شده آیا صرفاً به کلی‌گویی و معیارهای کلی اکتفا شده و یا مصادیق و عناصر خاصی نیز مورد توجه قرار گرفته است؟
- ۳- آیا قواعد بشردوستانه موجود در منابع اسلامی، قابلیت انطباق و پوشش دهی مسائل نو ظهور در حوزه حقوق بشردوستانه را دارد؟

۴- قواعد بشردوستانه در اسلام چه نقشی را در فرایند توسعه حقوق بین‌الملل بشردوستانه داشته است؛ آیا نقش انفعالی و تأثیرپذیری را تابحال در پیش گرفته و یا نقش پیشتاز و تأثیرگذار و روزآمدی را ایفاء نموده است؟

هرچند شیوه تحقیق در مجموعه حاضر به نحوی است که پاسخ منسجم به سؤالات فوق را یکجا و در متن مشخص ارائه نمی‌دهد، اما مطالعه مباحث مربوط به تحقیق و بررسی و منابع و متون طبقه‌بندی شده در قالب ساختار این مجموعه هدف مزبور را تأمین می‌نماید. با این حال لازم است به اقتضای حجم مباحث مربوط در این قسمت، با بهره‌گیری از بحث محتوایی این تحقیق به طور اجمال پاسخی به سؤالات فوق ارائه شود. اولاً: سنت استوار اکید بر رعایت قواعد بشردوستانه در آیات قرآن کریم و سیره و سنت معصومین علیهم‌السلام و بسط و توسعه قواعد بشردوستانه در قالب مباحث «فقه الجهاد» توسط فقهی عظام در طول قرون متمادی، آن هم قواعد حمایتی یکجانبه و بدون این‌که اقدام متقابل با مکتب جهانی مشابهی صورت گرفته باشد، خود، حاکی از اهمیت و جایگاه ویژه حقوق بشردوستانه در اسلام است که برای محققین و افراد مطلع از متون دینی و مباحث فقهی این امر واضح و مسلم می‌باشد.

ثانیاً: در منابع اسلامی به ویژه روایات، تفاسیر و منابع فقهی اگرچه به قواعد کلی حقوق بشردوستانه نیز به عنوان معیارهای کلی پرداخته شده اما در موارد مختلف به جزئیات و مصادیق حمایتی نیز توجه ویژه صورت گرفته است، به طوری که در بررسی تطبیقی حقوق بشردوستانه در اسلام و اسناد بین‌المللی معلوم می‌شود که حتی در برخی موارد، توجه به مصادیق و جزئیات در حقوق بشردوستانه اسلامی بیش از حقوق بشردوستانه بین‌المللی بوده است؛ از جمله در مورد حمایت از زنان و کودکان، اصل تفکیک، اصل محدودیت، ضرورت نظامی، حمایت از مجروحین و بیماران، نسی محیط زیست.^۱ مهمتر از همه شفاف بودن احکام نورانی اسلام در تبیین مقررات بشردوستانه و مسدود کردن راه هر گونه سوء استفاده از آن مقررات بر جامعیت و جهان‌شمولی احکام اسلامی می‌افزاید.

جالب این‌که قواعد حمایتی حقوق بشردوستانه در اسلام بیشتر متمرکز به اوج درگیری‌ها و مخاصمات مسلحانه است که خشم و غرور بر نیروهای پیروز صحنه جنگ

۱. جهت مطالعه بیشتر رک: دیدگاههای تفسیری مطرح شده ذیل آیات ۱۹۰ و ۲۰۵ سوره بقره که در همین مجموعه گردآوری شده است.

فرمان می‌راند، در حالی که حمایت‌های مورد نظر اسناد بین‌المللی حقوق بشردوستانه معمولاً به مراحل پس از جنگ و فرو نشستن آتش جنگ متمرکز شده است.

ثالثاً: از آنجا که مبنای اصلی مقررات بشردوستانه حمایت از انسانیت، کرامت انسانی و دفاع از اشخاص بی‌دفاع و گرفتار در آتش منازعات می‌باشد؛ لذا انصرام زمان و نو پیدائی موضوعات، نمی‌تواند مبانی مزبور را متزلزل سازد تا قابلیت انطباق یا عدم انطباق میان حقوق بشردوستانه در اسلام و اسناد بین‌المللی موضوعیت پیدا کند. ممکن است ادبیات و گفتمان‌ها متحول شود، اما این امر موجب تغییر در اقتضائات فطری بشر، در حمایت و کمک رسانی به کسانی که دست نیاز و ترحم‌آمیز را به سوی هم‌نوعان خود دراز کرده‌اند، نمی‌شود.

رابعاً: باید اذعان نمود که مقررات بشردوستانه اسلام علاوه بر این‌که با گذشت زمان منفعل و ایستا بوده، بلکه به طور مستمر در طول قرون گذشته تا حال رو به رشد و از توسعه یافتگی برخوردار بود است، به طوری که اهتمام مستمر مسلمانان به حقوق بشردوستانه در جنگ‌ها، مختلاف موجبات تأثیرپذیری ملت‌های دیگر را نیز فراهم آورده است. «تونی فائر» رئیس سابق بخش حقوقی مقر کمیته بین‌المللی صلیب سرخ با اشاره به این‌که نفوذ اسلام بر قوانین اروپایی و نحوه هدایت در جنگ به دوره جنگ‌های صلیبی برمی‌گردد، به بیان نظریات برخی حقوق‌دانان بین‌المللی پرداخته و تصریح می‌کند: «... منشأ حقوق بین‌الملل اعلامیه‌های جنگ در شکل نوین خود، اصول اسلامی بوده که از زمان جنگ‌های صلیبی توسط کلیسائیان به قرابت شوالیه‌گری راه یافته و طی زمان به حقوق جنگ به شکل نوین تبدیل گشته است»^۱. «نی نقش مؤثر دکترین بین‌المللی اسلام در نظریات و نوشته‌های «هوگو گروسیوس»^۲ به جمله بنیان‌گذاران حقوق بین‌الملل جدید محسوب می‌شود»^۳ درباره قانون جنگ قابل انکار نیست.

شیوه تحقیق

در گردآوری و تحقیق این مجموعه که می‌تواند به عنوان مرجع تحقیقات علمی در زمینه حقوق بشردوستانه محسوب شود، مراحل ذیل دنبال شده است:

۱. تونی فائر، سخنرانی در همایش بین‌الملل بشردوستانه، مجموعه مقالات همایش اسلام و حقوق بین‌الملل بشردوستانه، قم، ۱۳۸۶، ص ۴۳.
۲. محمد رضا ضیائی بیگلر، حقوق بین‌الملل عمومی، تهران، کتابخانه گنج دانش، ۱۳۷۶، ص ۷۲.
۳. مجموعه مقالات همایش اسلام و حقوق بین‌الملل بشردوستانه، پیشین، ص ۴۳.

مرحله اول: موضوع‌شناسی حقوق بشردوستانه در اسناد بین‌المللی از جمله کنوانسیون‌های ژنو و پروتکل‌های آنها، کنوانسیون‌های لاهه و هم‌چنین موضوع‌شناسی حقوق بشردوستانه در منابع روایی، تفسیری و فقهی فریقین.

مرحله دوم: فیش‌برداری موضوعات حقوق بشردوستانه از منابع قرآنی و تفسیری، منابع روایی، فقهی و اسناد بین‌المللی حقوق بشردوستانه. در این مرحله به طور گسترده به منابع مختلف امامیه و اهل سنت مراجعه شده و بیش از پانصد منبع مرتبط با حقوق بشردوستانه فیش‌برداری شده است.

مرحله سوم: تطبیق‌سازی موضوعات بشردوستانه میان اسناد بین‌المللی و احکام اسلامی، منظر ارزیابی میزان تمایز و هم‌پوشانی و هم‌چنین شناسایی نقاط قوت و ضعف آنها.

مرحله چهارم: تحقیق و بررسی در مورد نکته‌نظرات و دیدگاه‌های فقهی و تفسیری فریقین و اسناد بین‌المللی جهت استخراج دیدگاه‌های موافقین و مخالفین.

مرحله پنجم: مستندسازی دیدگاه‌ها، مطروحه با منابع قرآنی و تفسیری، روایات و منابع فقهی فریقین و اسناد بین‌المللی. قرائن بشردوستانه. هم‌چنین در برخی موارد که احساس نیاز می‌شد از نظرات فقهای عظام استفاده شد، مسأله از محضر مراجع معظم مورد استفتاء قرار گرفته است.

ساختار کلی

مجلد دوم از سری مجلدات «حقوق بشردوستانه در منابع اسلامی و اسناد بین‌المللی» تحت عنوان «حمایت از محیط زیست، اموال، خانواده در مخاصمات مسلحانه» در سه بخش کلی تدوین یافته است. بخش اول به مباحث حمایت از محیط زیست پرداخته، بخش دوم در حمایت از اموال، و در بخش سوم به حمایت از اماکن در مخاصمات مسلحانه می‌پردازد.

لازم به یادآوری است که پیش از این مجلد اول از سلسله مجلدات مجموعه فوق، تحت عنوان «اشخاص مورد حمایت در مخاصمات مسلحانه» چاپ و منتشر شده است.